
RUDI RIZMAN

KRIZA I SOCIJALIZAM

RAZMIŠLJANJA

U senci moguće nuklearne i ekološke kataklizme čovečanstva koje prete samom opstanku ljudskog roda, istovremeno se zacrtavaju i međusobno veoma različiti scenariji sociološkog profila planetarnog društva koji će (ako će) preživeti. Obećanja i predosećanja koja sadrže, s jedne strane najlucidnije domišljene intelektualne poruke (od socioloških, humanističkih do literarnih), a s druge strane marginalni status onih alternativnih društvenih pokreta u svetu koji bi bili sposobni izvršiti preokret, ne pobuđuju baš optimizam.

Za nepunu deceniju i po već će biti moguće izvršiti „inventuru“ XX veka, neki su već sada požurili s tim, koja neće moći zaobići daleko-sežne posledice oba svetska pokolja, militarizaciju i ogromnu moć države nad svojim subjektima, bez premca u dosadašnjoj istoriji ljudskog roda. Čak i nepažljivom posmatraču neće izmaći da je XX vek „izdao“ XIX, ako se pri tom misli na ona velika očekivanja masa, koja su u prethodnom veku pokrenule ideje klasičnog liberalizma, socijalizma i gotovo neograničeno verovanje u progres koji donosi nauka. Možda malo preterujemo ili se preteruje, međutim, uprkos tome ima nekoliko zrnca istine u tvrdnji da vek u kome živimo, u odnosu na prethodni u mnogočemu predstavlja veliko razočarenje. Ali, moramo se malo ispraviti, bar s obzirom na dve činjenice koje se mogu empirijski proveriti. Prva, da većina ljudi (ako izuzmemo one sa područja gde pustoše ratovi, represija, glad itd.) ne ocenjuje stanje tako dramatično, bilo bi u stvari neizdrživo živeti s osećanjem apokalipse 365 dana u godini. Druga, da intelektualna spoznaja sveta u kome živimo nije nimalo jednostavna, a akumulacija dosadašnjih saznanja jedva da sadrži nešto više od nekoliko elementarnih predstava o kretanju sveta, dok je predstava celine, a pogotovo fu-

turološki scenariji izlaska iz sadašnjeg stanja, još veoma maglovita.

Bitno šire i naravno produbljenije prišao je ovom pitanju, u svom poslednjem delu *Poznavanje jezika* istaknuti američki teoretikar iz oblasti filozofije jezika Noam Čomski (Chomsky), i predstavio ga kao Platonov i Orvelov problem. Suština Platonovog problema jeste pitanje: odakud toliko znamo kada raspolažemo s tako malo dokaza. Orvelov problem, koji nas ovde više interesuje, jeste: zašto znamo i razumemo tako malo kada raspolažemo s toliko dokaznog materijala. I dok je Orvela očarala sposobnost totalitarnih sistema da svojim građanima nametnu čvrsta ubeđenja, bez obzira na to što se ne mogu obrazložiti i suprotstavljaju se očiglednim činjenicama, Čomskog, pre svega, interesuju institucionalni i drugi činioci koji sprečavaju razumevanje i uvid u suštinske dimenzije našeg života, a pre svega, zašto su oni u tome tako uspešni. Čomskog interesuje i, u stvari, brine tzv. „semantički teror” koji se ogleda u sledećem: terorističkoj delatnosti Karlosa ili grupe Bader-Majnhof (Baader-Meinhof) u zapadnim i drugim medijima posvećena je neuporedivo veća pažnja nego terorističkim aktima (kao takvi nisu ni označeni) pojedinih vlada ili zemalja, na primer napad južnoafričkih trupa 1978. godine na izbeglički logor Kasinga (Kassinga) kada je izgubilo život 600 nedužnih Namibijaca. Krvavi Karlos i fanatici „bande” Bader-Majnhof još ni približno nisu dostigli tu brojku. Proporcije su bar hiljadu puta narušene 1978. godine kada američka štampa posvećuje izuzetnu pažnju (načelno i delimično opravdanu), suđenju sovjetskim disidentima Ginzburgu i Ščaranskom, a istovremeno pojedine, Americi naklonjene, vlade u Latinskoj Americi ubile su i mučile preko 20.000 ljudi. Ništa manje moralno optužujućih analogija može se navesti na Istoku i u Trećem svetu.

U moderno vreme, kada vlada kult ukazivanja počasti državi bez obzira na raznorodna ideološka ili misaona opredeljenja, država se proglašava jedinim čuvarom i tumačem istine, a pri tom niko i ništa ne može da joj se suprotstavi. Mehanizmi nametanja građanske pokornosti i konformnosti razlikuju se, u zavisnosti od vremena i različitih društvenih sistema i neravnomernog društvenog razvoja. Gulag je sa svim svojim inventarom nasilja sigurno očigledan i svima uočljiv autoritaran uzorak državnog nasilja. Neautoritarne zemlje ne primenjuju, pre svega, fašističko nasilje, ali, uprkos tome, postižu zavidan i lako uočljiv visok stepen centralizovanog nadzora i građansku poslušnost s minimalnim odstupanjima. U takvim društvima veliki deo inteligencije uključen je u delatnost koju je Volter Lipman (Walter

Lippman) označio kao „proizvodnju konsenzusa”. Mehanizmi nadzora ili, bolje, rafiniranog nametanja željenih misaonih parametara u sistemima koji se pozivaju na ili smatraju demokratskim, mnogo su *suptilniji* i *složeniji*. Dok je u sistemima koji primenjuju, pre svega, grubo nasilje to lako moguće razaznati, dotle u ovim drugim doktrine državne religije jednostavno pretpostavljaju ograničenu skalu pogleda (uzmimo, na primer, oblast spoljne politike: od „goluba” do „jastrebova”). Stoga ne čudi što je međunarodni Raselov sud, u okviru svoje delatnosti, tom novom i izuzetno složenom primeru dominacije posvetio i posvećuje posebnu pažnju.

O prirodi tog tipa indoktrinacije znamo relativno malo, a već ga je Orvel u svom danas već klasičnom, delu 1984 naslućivao. Čomski opravdano zaključuje da u demokratskim sistemima propaganda zauzima ono mesto koje ima nasilje u totalitarnim. Naravno, to nije više stara klasična propaganda u smislu *agitpropa*, već bitno i dubinski mnogo efikasnije sredstvo, koje je na prvi pogled gotovo nevidljivo, bolje reći prikriveno brojnim ideološkim (u smislu iskrivljene svesti) nanosima.

Kasnih šezdesetih godina, kao teorijska alternativa hladnom ratu i nepomirljivosti društvenih sistema javila se ideja o njihovom približavanju, tzv. *teorija konvergencije*. U društvenim naukama ona je odmah stekla brojne pristalice, iako više na levom idejnom spektrumu, dok ju je desnica radikalno odbacivala. Optimizam ove teorije izgrađen je na očiglednoj empirijskoj činjenici da državno-planski sistemi sve više uzimaju u obzir momenat slobodnog tržišta, a tržišno usmerene ekonomije i društva momenat planiranja i državnog intervencionizma. Danas nije teško utvrditi da su različiti društveni sistemi uprkos znatnoj evoluciji u osnovi sačuvali oblike svog izvornog tipa i da je preostalo tek nešto malo od velikih očekivanja da se približava „večiti mir” i s njim neantagonističko zajedništvo različitih društvenih sistema u svetu. Teorija konvergencije, o kojoj se danas jedva još ponešto može čuti, ustupila je mesto (ako zanemarimo prelazne umetke) govoru o *krizi*, i to kako krizi u smislu upitnosti o sudbini planetarne civilizacije, i problematičnom razvoju ili stagnaciji većine, ako ne i svake njene individualne (državne, nacionalne itd.) karike.

Iako je pojmom krize danas začinjeno gotovo svako razmišljanje koje opisuje stanje sveta i njegovih pojedinih delova (pojam je na taj način u pogledu značenja preopterećen) uz njegovu *kritički* kontrolisanu primenu ipak mogu da nam se otkriju neki značajni aspekti položaja čoveka i njegovih kolektiviteta ovde i sada. U

izvornom grčkom značenju, a ne vidim razloge da se udaljimo od takvog određenja, reč *krisis* upućuje: na momenat kada se treba odlučiti; na vrhunac ili odlučujući preokret (bolesti); ali i na kritički vremenski period koji zahteva društvenu inovaciju, odnosno adaptaciju. Kriza znači da oboleli društveni, ekonomski ili politički organ ili sistem više ne može da se održi na stari način, i pošto mu preta smrt da se podvrgne promenama koje će mu produžiti život.

Nijedna od dominantnih ideoloških praksi u svetu ne može potpuno da se oslobodi odgovornosti za pojavu krize a, takođe, nijedna od njih ne pruža neka ubedljiva (r)evolucionarna uputstva za izlaz iz nje. Verovatno će pre otupeti raspravljanje o krizi, nego što će globalna i nacionalne krize potpuno nestati iz društvene svakodnevice. Herbert Markuze u *Jednodimenzionalnom čoveku* nije mogao sa sigurnošću da se izjasni da li možemo očekivati razvoj krize slom ili njeno razrešenje. Prema tome, postoji kako mogućnost da razvijenom industrijskom društvu pođe za rukom da blokira veće, kvalitativne društvene promene, tako i mogućnost, kojoj je svetska levica više naklonjena, da novonastajuće društvene snage iznude prevrat posle koga svet ne bi više bio isti.

Sva ova pitanja i dileme znače izazov novom promišljanju, i prilika je zato a nadajmo se da će je iskoristiti *nove društvene snage* koje se oslanjaju na *autentično* nasleđe socijalizma. Socijalistička alternativa nije već od samog rođenja predodređena da nekakvim prirodnim putem i automatski uspostavi novu, ili bolje, nove ljudske zajednice koje društveno dobro neće postizati na račun dostojanstva čoveka, njegove integralne slobode. Socijalizam već dugo više nije dete kome bi se mogle jednostavno otpisati njegove mladalačke stranputice, a nema više ni apriorni harizmatski sjaj kojim bi bez posebnog napora pridobijao mase, kao što je to bilo u prošlosti. Opterećenja tog ranije isključivo svetlog ideala — kao što su: staljinizam, „procesi“, skraćivanje trajanja života (zasad nalazimo o tome ubedljive podatke koji se odnose na Poljsku, Rumuniju, pa i Mađarsku), ratovi između socijalističkih zemalja, glad, tehnološka, monetarna i ponekad čak prehrambena zavisnost od kapitalističkih zemalja itd., itd. — zahtevaju nove napore i pothvate koji će doprineti da se socijalizmu vrati njegov ugled.

Taj nužni i neizbežni obračun sa vlastitom istorijom svetski socijalizam — što ne važi za sve situacije podjednako — ne može da izvrši tajnim referatima, kritikom kulta ličnosti, kadrovskom kozmetikom, izbornim paradama bez alternativnih sadržaja, produkovanjem disidentata, već jedino tako da širom otvori vrata emancipaciji društva i svim njegovim indivi-

dualnim energijama, kako bi socijalizam i demokratija uspostavili novi međusobni odnos koji će se permanentno konstituisati *odozdo*, a ne *odozgo*. Koliko demokratskih i ka ljudskoj sreći usmerenih koncepcija je zasad ostalo u još embrionalnom stadijumu, ako imamo na umu samo nekolicinu iz mase njihovih reprezentanata: Korša, Irca Konolija, Rožu Luksemburg, Gramšija, kronštadske mornare, Kardelja itd? Spoj tih i takvih ideja s novim društvenim kretanjima i socijalnim strukturama (ni radnička klasa nije više ona iz XIX veka, a više ni ona iz prve polovine ovog veka) pruža priliku da socijalizam kao svetski proces — dakle nešto što je bitno više i dublje od one medveđe usluge koja mu se čini time kad se reducira *samo* na usko gledano klasno, državno ili nacionalno obeležje — konačno udahne punim plućima.

Ako krizu shvatimo kao mogućnost za preokret u različitim pravcima (među njima *varvarski* i *apokaliptički* i nisu tako malo verovatni, može to biti prilika za emancipaciju sa socijalističkim predznakom na kome zasnivam, to ne krijem, svoju nadu. Međutim, nada je, materijalna snaga samo ako istraje u istorijskoj borbi za *ljudsko drukčije* i ako povuče za sobom mase pojedinaca.

Ova razmišljanja možda nisu u skladu s prazničnim duhom, previše su i otvorena i delimično nekoherentna da bi pomogla u neposrednom usmeravanju mišljenja u odnosu na stvarnost. Opravdava ih možda to što i sama dolaze iz krize i što slikanjem tamnije strane našeg bitisanja i ideja mogu motivisati traganje za alternativama. Takav pristup u poslednje vreme nije nešto neobično. Nedavno sam pročitao jedan, nazovimo ga progresivni, tekst gde se na samom početku konstatuje da živimo u vreme krajnje nesigurnosti, moralne atrofije, s razarajućim zračanjem u nama samima, da se ruše čitavi svetovi vrednosti na koje su se još koliko juče zaklinjale brojne generacije, ukratko, da je apokalipsa već tu. Ali se tekst ne završava očajanjem, već uviđanjem da istorija još nije završena, da postojeće strukture autoriteta, društvenih odnosa i dominacije u svetu nisu zacementirane jednom za svagda, da zato ne treba potceniti moći *novih društvenih snaga* koje razrastaju iz i uz postojeće protivrečnosti kako bi afirmisale nov istorijski kompromis koji će čoveku dati više no što će mu uzeti.

I premda na vidiku još nema nekih magičnih rešenja, a najverovatnije ih nikada nije ni bilo, niti će ih biti, ipak je očigledno da ne postoji nikakvo razumno opravdanje za to da se zbog pukog *preživljavanja* velika većina ljudi prepušta gotovo ničim ograničenom nadzoru kapitala i političkih aparata. Najšire shvaćeno nače-

lo političke demokratije bez kojeg se socijalizam ne može zamisliti i koje kod nas izjednačavamo sa *samoupravljanjem* zahteva od strane države nekontrolisan, širok raspon socijalnih alternativa, otvorene pristupe informacijama i analizama, razumne autonomije proizvodnih (bez razumevanja za prevlast bilo materijalnih bilo nematerijalnih sfera) jedinica u društvu i neposredno posredovanja stvaralačkih projekata u oblasti duhovne i materijalne stvarnosti, ili jednom rečju — *rada*. Alternativa razočarenjima, beznađu i porazima je prema tome u *poštenom* traganju za *novim sadržajima* (samo)razumevanja, (samo)obrazovanja, (samo)organizacije i spontanošću nabujale akcije koje će mandate za društvene i institucionalne promene poveriti *ljudima, a ne državi*.

(Prevela sa slovenačkog TATJANA POPOV)

